



Олена Журухіна
*науковий співробітник Науково-дослідного відділу
історико-археологічних досліджень МІДЦ*

СКЛЯНІ ВИРОБИ З РОЗКОПОК МИХАЙЛІВСЬКОГО ЗОЛОТОВЕРХОГО МОНАСТИРЯ (результати досліджень 1998 року)

У статті розглянуто та описано скляні предмети давньоруського часу, знайдені 1998 року під час археологічних досліджень на території Михайлівського Золотоверхого монастиря. Виділено такі категорії знахідок зі скла: посуд, прикраси та елементи архітектурного декору. Увагу приділено морфологічній характеристиці та технології виготовлення речей, пошуку аналогій та датуванню.

Ключові слова: *Старокиївська гора, Михайлівський Золотоверхий монастир, вироби зі скла, Давня Русь.*

В статье рассматриваются и характеризуются стеклянные предметы древнерусского времени, найденные в 1998 году во время археологических раскопок на территории Михайловского Золотоверхого монастыря. Выделены следующие категории стеклянных предметов: посуда, украшения и элементы архитектурного декора. Внимание уделено морфологической характеристике и технологии изготовления, поиску аналогий и датировке.

Ключевые слова: *Старокиевская гора, Михайловский Златоверхий монастырь, предметы из стекла, Древняя Русь.*

The article contains characteristic and description of glass finds from archaeological objects from excavations of St. Michael's Monastery in 1998. The article detail describes the morphological and technological characteristics of glass products and finds the analogies.

Keywords: Starokyivska hill, St. Michael's Monastery, glass finds, Old Rus'.

Keywords: *Schekavitsa Hill, Tomb of Prince Oleg, «snake holes», heathenism, baptism of Ancient Rus.*

Дослідження на території Михайлівського Золотоверхого монастиря та поблизу нього проводилися впродовж трьох років (1997–1999) архітектурно-археологічною експедицією [4, с. 38]. Було виявлено різноманітний матеріал, серед якого трапляються численні знахідки скляних виробів давньоруського часу: посуд, прикраси, елементи архітектурного декору. Стаття присвячена опису скляних предметів, що складають частину колекції (матеріал розкопок 1998 року).

Посуд. Ця категорія археологічного матеріалу представлена вінчиками, стін-

ками, денцями посудин зі світло-жовтого прозорого скла. Скло, знайдене в уламках, переважно тонке, прозоре, вкрите шаром патини. Найбільшу інформативність містять денця посудин, що представлені трьома типами: 1) нестійкі гостродонні; 2) з плоским денцем, центральна частина яких конусоподібно заглиблена всередину посудини; 3) денця з піддоном.

Знахідки денець першого типу належать до так званих «воронкоподібних» посудин, що їх пов'язували з традицією пиття з рогу (багато таких келихів знайдено в похованнях Бірки ІХ – першої половини Х ст.),



Іл. 1. Реставрована лампа.
Фото О. Журухіної

але більш вірогідним дослідники вбачають їхнє використання як лампад, які вставляли у хорос [9, с. 102]. Одна з таких посудин реставрована (іл. 1). Цей тип посудин

на території Давньої Русі з'явився раніше, ніж інші – з XI ст. – і побутував до середини XIII ст. Другий та третій типи характерні вже з XII ст. [12, с. 54–55].

З будівлі кінця XII – першої половини XIII ст. походять фрагменти, імовірно, посудини візантійського виробництва із синього прозорого скла, розписані золотом та емаллю (іл. 2). Розмір уламків не дозволяє в повному обсязі дослідити декор, але на наявних фрагментах можна побачити концентричні кола з білого та невеликі плями круглої форми з червоного й жовтого непрозорого скла. З XII ст. для візантійського скляного посуду характерна поліхромія: розпис емаллю виконувався червоними, рожевими, жовтими, блакитними та білими фарбами і являє собою геометричний (смуги, кола) і рослинний (квіти, листя, стеблини) декор [1, с. 215].

Прикраси. До цієї категорії можна віднести браслети, намистини та персні.

Браслети (табл. 1) складають найчисленнішу групу прикрас (87 екземплярів) і представлені різноманітними типами: круглі гладкі (виготовлені з круглого в перерізі скляного джгута), круглі перевиті (на гладкий джгут браслета накладалася смуга із жовтого непрозорого скла), кручені (виготовлявся з квадратного в перерізі джгута, який



Іл. 2. Уламки посудини візантійського виробництва. Фото О. Журухіної



Таблиця 1

Типи браслетів та їхні розміри

| Тип браслета | Кількість | Розмір джгута в перерізі та внутрішній діаметр (мм) |
|------------------------|-----------|----------------------------------------------------------|
| Круглі гладкі | 36 | 5,0 × 60 6,2–6,7 × 60,0 |
| Круглі гладкі перевиті | 5 | 6,4 × 60,0 |
| Кручені | 29 | 5,0 × 60,0 8,6 × 54,0 |
| Дрібнокручені | 6 | 4,4 × 45,0 4,8 × 50,0 7,8 × 55,0 6,6–6,7 × 60,0 |
| Дрібнокручені перевиті | 2 | 6,0–6,2 × 60,0 |
| Пласко-опуклі | 2 | 7,4 × 60,0 |
| Тригранний | 1 | 8,4 × 60,0 |
| Рифлений | 1 | 7,7 × 60,0 |
| Виті | 4 | 7,0 × 60,0 |

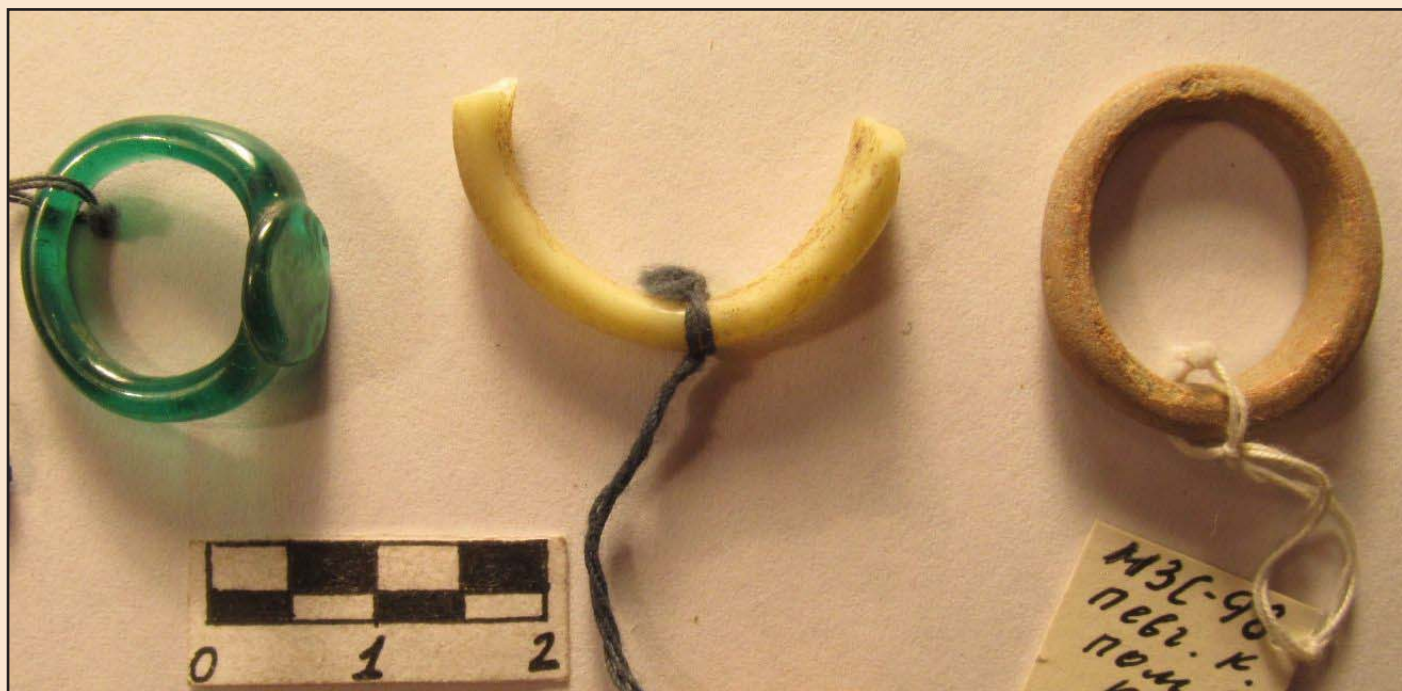
перекручували) та дрібнокручені (джгут браслетів цього типу відрізняється меншою шириною завитка, що, можливо, досягалося шляхом перекручування рифленого скляного джгута), кручений та дрібнокручені перевиті, рифлений (вважається проміжною формою при виготовленні дрібнокручених браслетів, у перерізі джгута – зірка), пласко-опуклі, трьохгранний та виті (зроблені шляхом з'єднання чотирьох джгутів). Усі зразки представлені фрагментарно, деякі вкриті патиною, на деяких спостерігається іризація. За колірною гамою можна виділити: жовті, зелені, блакитні, сині, фіолетові, чорні різного ступеня насиченості кольору, прозорі, напівпрозорі чи непрозорі. Більшість браслетів давньоруського виробництва й датуються XI–XIII ст. [8, с. 164–181].

Браслети візантійського виробництва вирізняються за морфологічними ознаками: тип (пласко-опуклі та тригранний), колір (яскравий синій), збереженість (іризація). На території Давньої Русі візантійські браслети мають широкий діапазон датування: XI – перша половина XIII ст. [8, с. 171–172; 11, с. 130–132; 12, с. 110–112].

Намистини (крім скляних, ще трапляються знахідки сердолікових та бурштинових намистин) знайдено переважно у

складі намиста в похованнях курганного могильника кінця X – першої половини XI та початку XI ст. З поховання, що датується початком XI ст., походять намистини зонної форми зеленого скла (2 зразки) та багатогранні: зрізано-біконічної форми з гранчастим пояском зі світло-синього прозорого скла, а також призматичної форми (23-гранна) мозаїчна (при виготовленні таких намистин у форму клали скляні різнобарвні стрижні, отримані шляхом набору скляної маси, так, щоб у поперечному розрізі отримати певний малюнок, потім відрізок протикали вздовж чи впоперек, пресували й обкатували, після чого обгортали навколо твердої основи намистини). У Східній Європі вони трапляються на археологічних пам'ятках, що мали зв'язки зі Скандинавією (Стара Ладога, Рюрикове городище) [2, с. 229; 6, с. 72–79; 7, с. 93–97; 10, с. 193, 195]. Намистини багатогранної форми із синього скла вважають візантійськими, аналогії відомі з раннього часу (X–XI ст.) [11, с. 136–137].

Кілька екземплярів походять з об'єктів XII ст. – це намистина зонної форми з біло-жовтого непрозорого скла та бісерна намистина зонної форми із зеленого непрозорого скла; вони зроблені шляхом



Іл. 3. Скляні персні. Фото О. Журухіної

навивання скляної маси навколо стрижня інструмента. Аналогії подібним зонним намистинам відомі з розкопок на території Північно-Західної Русі, де вони трапляються у шарах XI–XII та XII–XIII ст. Бісер, зроблений шляхом навивання, датується доволі широко – XI–XIII ст. [3, с. 191, 197].

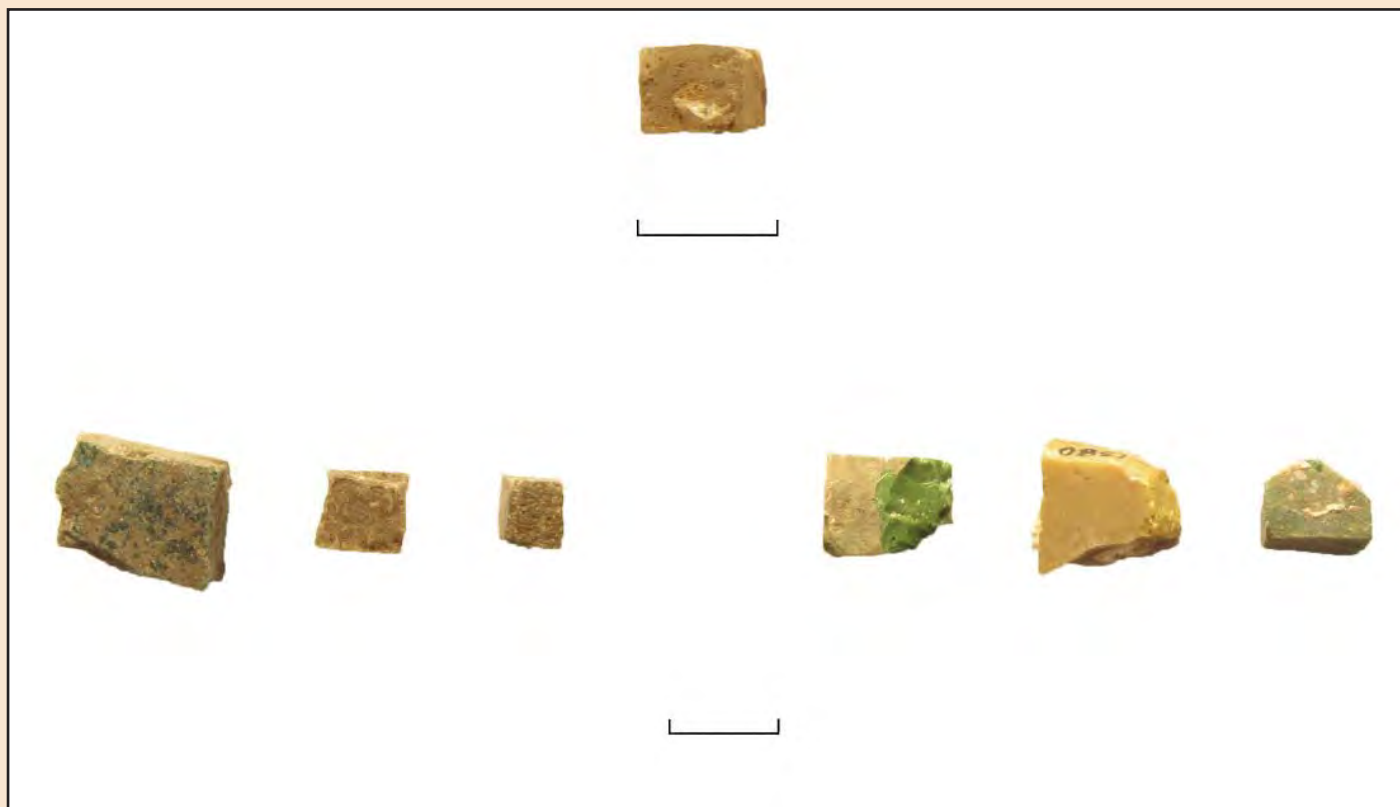
Персні плоско-опуклі в перерізі (діаметр – 2,0–2,2 мм). Знайдено 7 зразків різного ступеня збереженості, які походять з об'єктів XII–XIII ст. Діаметр обруча – у межах 17,1–25,0 мм. Трапляються зі щитком чи його фрагментом. Щиток круглий чи овальний, плоский. Деякі щитки робили окремо шляхом лиття на поверхню, а потім кріпили до обруча, що помітно на одному екземплярі [7, с. 91]. Знахідки яскраво-зеленого прозорого, жовтого непрозорого, синього кольору (іл. 3). Виробництво пернів почалося наприкінці XI ст. і тривало до середини XIII ст. [13, с. 112, 114].

Архітектурний декор. Віконниці представлені фрагментами (іл. 4) з безбарвного, світло-зеленого, темно-коричневого прозорого скла (діаметр – 9,5–12,0 см), по краю розташовано тонкий бортик. Один фрагмент, завтовшки 0,4–0,5 см, являв собою уламок плоского скла синього кольору,

імовірно, частина віконниці або вітражу [5, с. 201]. Загалом знайдено 5 екземплярів, які походять з об'єктів XII та кінця XII – середини XIII ст. Виготовлення віконниць відбувалося кількома способами: шляхом швидкого обертання відкритого конусу



Іл. 4. Фрагменти віконниць.
Фото О. Журухіної



Іл. 5. Смальта. Фото О. Журухіної

доти, доки стінки не ставали горизонтальними, після чого понтія відбивалася і на місці її кріплення (у центрі диска) виникало невелике потовщення. Цей спосіб виготовлення використовувався давньоруськими майстрами із середини XI ст. і проіснував доволі довго. Наприкінці XI ст. з'явився ще один спосіб: видували посудину із широким денцем і низькими стінками, після відокремлення складувної трубки стінки падали на денце й утворювали бортик, у такий спосіб отримували віконницю, один бік якої (де формувалося дно посудини) був пласким, а другий мав трохи нерівну поверхню [12, с. 72; 13, с. 140–143].

Смальта має форму куба чи паралелепіпеда й виготовлена з непрозорого скла жовтого, зелено-жовтого, червоного кольору (іл. 5). Трапляються зразки, зроблені

з прозорого безбарвного скла із золотою фольгою, вкриті тонким прозорим захисним шаром скла. Під час розкопок знайдено велику кількість екземплярів настінної та підлогової смальти. Для отримання смальти скляну масу виливали на плиту, розкатували валиком, випалювали, потім ділили на кубики. Смальта використовувалася для створення мозаїки, численні її знахідки треба пов'язувати із церковним будівництвом X–XI ст. [11, с. 72; 13, с. 138–140].

Дослідження засвідчили, що частина обстежуваної території входила до раннього курганного могильника. З XI ст. знахідки культурного шару показують, що ділянка почала заселятися та забудовуватися (на що вказують передусім фрагменти посуду, браслети й елементи архітектурного декору).



Література

1. Даркевич В.П. Светское искусство Византии. Произведения художественного ремесла в Восточной Европе X–XIII века. – Москва, 1975.
2. Деоник В.Б. Классификация бус Юго-Восточной Европы VI–IX веков // Советская археология. – 1961. – № 3. – С. 202–231.
3. Захаров С.Д., Кузина И.Н. Изделия из стекла и каменные бусы // Археология севернорусской деревни X–XIII веков. Средневековые поселения и могильники на Кубенском озере : в 3 т. – Москва : Наука, 2008. – Т. 2 : Материальная культура и хронология. – С. 142–215.
4. Івакін Г., Козюба В. Нові поховання X–XI ст. Верхнього Києва (з розкопок архітектурно-археологічної експедиції 1997–1999 рр.) // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII–XI ст. : Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару (Чернігів – Шестовиця, 17–20 липня 2003 р.). – Чернігів, 2003. – С. 38–50.
5. Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А., Козюба В.К., Поляков С.Є., Чекановський А.А., Чміль Л.В. Науковий звіт про дослідження комплексу Михайлівського Золотоверхого монастиря та прилеглих територій в місті Києві у 1998 р. – Київ, 1999. – Т. 1. – Ч. 2. – Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України. – 1998/92.
6. Львова З.А. Стекланные бусы Старой Ладоги. Ч. 1 : Способы изготовления, ареал и время распространения // Археологический сборник Государственного Эрмитажа. – 1968. – Вып. 10. – С. 64–94.
7. Львова З.А. Технологическая классификация изделий из стекла (По материалам раннесредневековых стеклянных украшений) // Археологический сборник. – Москва, 1979. – Вып. 20. – С. 90–103.
8. Полубояринова М.Д. Стекланные браслеты древнего Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1963. – № 117. – С. 164–181.
9. Столярова Е.К. Происхождение и хронология стеклянных изделий Москвы XII–XIV вв. // Российская археология. – 1997. – № 4. – С. 93–106.
10. Тодорова А. Бусы Шестовицкого поселения // Русь на перехресті світів (міжнародні впливи на формування Давньоруської держави) IX–XI ст. : Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару (Чернігів – Шестовиця, 20–23 липня 2006 р.). – Чернігів, 2006. – С. 191–197.
11. Щапова Ю.Л. Византийское стекло : Очерки истории. – Москва : Издательство ЛКИ, 2010. – 288 с.
12. Щапова Ю.Л. Стекло Киевской Руси. – Москва : Издательство Московского университета, 1972. – 216 с. : табл.
13. Щапова Ю.Л. Стекланные изделия древнего Новгорода // Материалы и исследования по археологии СССР. – 1963. – № 117. – С. 104–163.